

Н.В. Шелковая

ТВОРЧИСТЬ І ДУХОВНІСТЬ

«Деякі покоління народилися, щоб творити,
інші – щоб зберегти цивілізацію»
(Е. Тоффлер «Третя хвиля»)

У статті зроблена спроба виявлення природи творчості і умов її прояву в суспільстві. В ході аналізу авторка робить висновок, що істинна творчість полягає не в опредмечуванні-розпредмечуванні, а в олюдненні-розлюдненні, тобто спів-творчості особистостей. Творче ставлення духовної особистості завжди носить другодомінантний характер, вищим проявом якого є любов.

Ключові слова: творчість, духовна особистість, опредмечування-розпредмечування, олюднення-розлюднення, другодомінантність, любов.

В статтє предпринята попытка выявления природы творчества и условий его проявления в обществе. В ходе предпринятого анализа автор делает вывод, что истинное творчество заключается не в опредмечивании-распредмечивании, а в очеловечивании-расчеловечивании, то есть со-творчестве личностей. Творческое отношение духовной личности всегда носит другодоминантный характер, высшим проявлением которого является любовь.

Ключевые слова: творчество, духовная личность, опредмечивание-распредмечивание, очеловечивание-расчеловечивание, другодоминантность, любовь.

The attempt to reveal the nature of creativity and the conditions of its manifestation in society is undertaken in the article. In the course of the analysis the author concludes that true creativity is not objectifying – absorbing-in itself-the subject, but humanizing – absorbing-in itself-a humanness, that is co-creativity of the personalities. Creative relation of the spiritual personality always carries an anotherdominant character, which love is the highest manifestation.

Key words: creativity, spiritual personality, objectifying – absorbing-in itself-the subject, humanizing-absorbing-in itself-a humanness, anotherdominantness, love.

Постановка проблеми. Однією з сутнісних рис, що відрізняють людину від всіх інших істот на Землі, є здатність творити. Саме в процесі творчої діяльності відбувається олюднення людини, і навпаки, відсутність хоча б якихось творчих проявів в життєдіяльності людини веде до поступового її обезлюднення, перетворенню на машину-автомат, усі дії якої відбуваються за соціальними програмами, що задаються ззовні, або «жучка, що ворушиться», який ворушить лапками, іноді емоціями, рідше – «ворушить мізками», але всі ці «ворушіння» рефлекторні, є реакціями у відповідь на зовнішні дії.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема природи творчості цікавила людину з давнини до сьогодення. При цьому в залежності від пануючого характеру світогляду змінювалися і теорії творчості. Не зупиняючись на

історичному екскурсі цих поглядів через обмеженість об'єму статті, розглянемо лише найважливіші, на мій погляд, сучасні теорії творчості.

Представники діяльнісного підходу до творчості розглядають її переважно як виробництво артефактів, при цьому одні філософи (Н.О. Антіпін, В.Н. Борисов, В.І. Белозьорцев, П.П. Гайденко, Н.І. Гвоздьова, Г.Л. Єрмаш, П.Ф. Кравчук, Е.С. Маркарян, К.С. Пігров, А.Т. Шумілін і ін.) вважають, що творчість – це створіння принципове нового, невідомого досі, яке не має аналога у дійсності. Безумовно, створення принципове нового є проявом творчості, але не вичерпує її. Інші філософи (Г.Я. Василеску, Н.А. Венгеренко, В.Є. Давидович, Н.І. Киященко, Л.Н. Коган, Я.Я. Пономарьов і ін.) вважають творчістю не тільки створення принципово нового, але і нову інтерпретацію старого, а також суб'єктивно нове. «Творчість, – пише Н.І. Киященко, – процес створення нового, невідомого, а також діяльність, яка спрямована на вдосконалення, поглиблення, розширення, нову інтерпретацію вже відомого, освоєного, винайденого» [5, с. 51]. Тут відбувається розширення меж творчої діяльності, але і цим творчість далеко не вичерпується, бо зведення її лише до *створення* матеріальних і духовних цінностей приводить до однобічного погляду на творчість. Проте, на жаль, у вітчизняній філософській літературі довгий час переважав саме такий підхід до творчості. Так, Л.Н. Коган називає творчістю нестандартизовану фізичну або розумову діяльність людини, «в процесі якої опредмечуються її соціальні сили і створюються особисто і суспільно значущі матеріальні і духовні цінності» [6, с. 188]. У такому підході до творчості абсолютизується суб'єкт-об'єктне відношення, людська творчість, по суті, зводиться до процесу опредмечування, тим самим людина відчужує свої сутнісні сили, опредмечує себе.

Останнього часу у західній і вітчизняній філософії стає все більш послідовників ідей синергетики. Так, О.К. Чаплигін, використовуючи синергетичну методологію, у своєму дослідженні «Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації» [13] висловлює цікавий погляд на природу творчості; він стверджує, що у «результаті співпадання піків ритмів енергетичних потоків і їх концентрації» виникають «біфуркаційні точки, що ведуть до виникнення нового, як необхідного у результаті творчої діяльності». Таким чином, «творчий акт можна розглядати як результат входження у резонансний стан людських енерго-потенціалів як між собою, так і з оточуючими зовнішніми енергопотокami» [13, с. 24]. Тут має місце аналіз механізму творчості, але сама її природа зводиться знов таки до «виникнення нового» і має суб'єкт-об'єктну спрямованість, хоча у в підрозділі «Духовність і творчість» О.К. Чаплигін говорить про процес від само-творчості до спів-творчості, характерний для духовної людини, але на жаль, недостатньо його аналізує.

В контексті постмодерна розуміння творчості істотно модифікується: змінюється статус і функціональна визначеність автора творчості, можливість здійснення ним цілеспрямованої діяльності, має місце віртуалізація дійсності і людини. Творчість уявляється як «відтворювання» і «симуляція» реальності

(Р. Барт, М. Фуко, Ж. Бодрійяр, Ф. Гваттарі, А. Бадью). Тобто тут має місце «розмивання» людини і реальності, перетворення їх на «симулякри», що, на мій погляд, є проявою розчарування у дійсності і людині і нівелює саму творчість і духовність людини.

Якщо в постмодерністській методології творчість майже нівелюється, то представники «креативної онтології» (А.І. Субетто, В.Н. Ніколко) абсолютизують творчість до «глобальної креативності», засновуючи свої погляди на думці Платона: «Все, що викликає перехід з небуття в буття, – це творчість». Тут Небуття розглядається як безмежна потенція до всього, буття-у-можливості, енергія якого прагне до свого втілення у різноманіття як матеріальних, так і духовних форм. Хоча не можна не погодитися з безмежністю потенціалу Небуття, Ніщо (і Бог, за християнською теологією, творив Буття з Небуття «Creatio ex nihilo»), але помилково, на мій погляд, приписувати *усьому* органічному світу атрибут творчості, бо здатністю до творчості на Землі володіє *лише* людина (за Біблією, творчість – це дар Бога людині, яку Він, *єдину на Землі*, створив за Своїм образом і подобою, за подобою Бога-Творця). Крім того, тут має місце знов-таки односпрямований вектор творчості: від творця на творіння.

Слід зауважити, що більшість дослідників творчості звертають увагу на зв'язок творчості з духовністю (М.А. Кузнецова, І.В. Степаненко, О.К. Чаплигін та ін.), більш за це, роблять акцент на тому, що, по-перше, творчість є невід'ємною рисою духовної особистості, а, по-друге, саме духовність сприяє досягненню творчістю свого апофеозу.

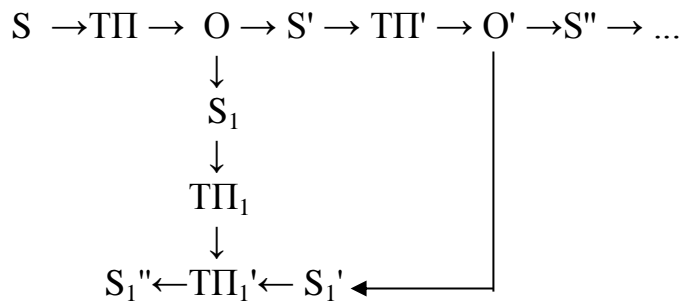
Мета статті – виявлення природи творчості та характеру її співвідношення з духовністю, використовуючи комплексний підхід, який би зняв однобічність і «об'єктність» вищевикладених підходів.

Виклад основного матеріалу. Уявляється, що творчість є не одно-, а двоспрямована діяльність: на об'єкт творіння і на суб'єкт творіння (творця), бо в процесі творчої діяльності, спрямованої на створення якого-небудь об'єкту, відбувається зміна і самого суб'єкта, тобто суб'єкт творчості в процесі творчої діяльності творить не тільки об'єкт, а й самого себе (на цей факт звертає увагу також ряд філософів: С.С. Батенін, П.С. Дишлейвий, С.С. Гольдентріхт, Л.А. Пьянова, О.К. Чаплигін, Л.В. Яценко і ін.). Цей суб'єкт після свого творчого процесу стає вже новим, інаковим суб'єктом, виходить за межі свого колишнього «Я», свого колишнього буття. У своїй подальшій творчій діяльності, спрямованої навіть на створення об'єкту, аналогічному вже створеному, створюється інший об'єкт, бо його створює вже інший суб'єкт, творчий процес якого носить інший характер, і в ході цього процесу цей інший суб'єкт знов виходить зі своїх меж, з меж свого буття і стає інаковим тощо. Цей процес можна виразити наступною схемою:

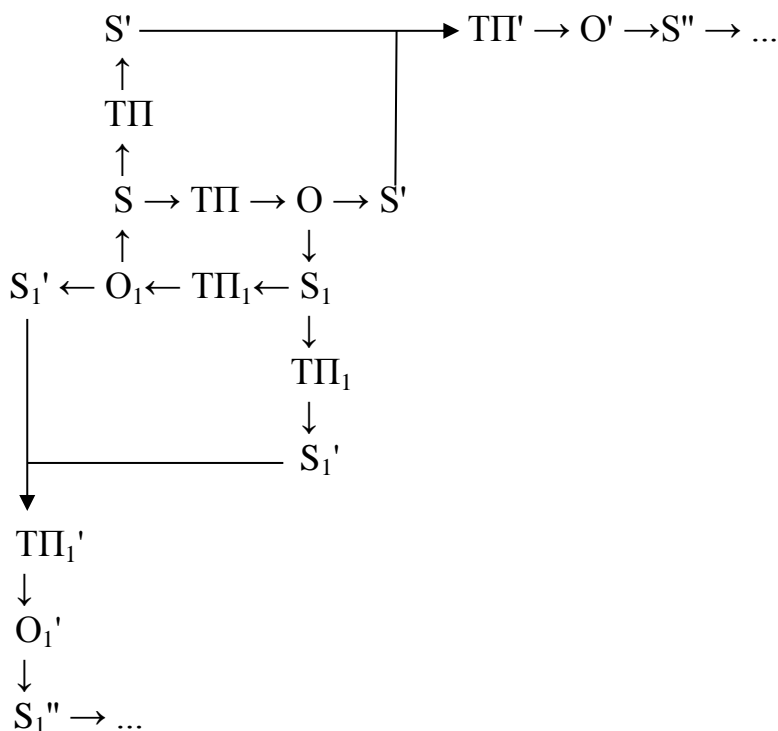
$S \rightarrow \text{Творчий процес (ТП)} \rightarrow O \rightarrow S' \rightarrow \text{ТП}' \rightarrow O' \rightarrow S'' \rightarrow \dots$

Такий розгляд творчого процесу знімає абсолютизацію суб'єкт-об'єктного відношення, але не знімає предметного характеру творчості. В той час як, на мою думку, творчість, будучи іманентною людині, повинна носити людський, а

не предметний характер, тобто її *інтенціональність повинна бути людською, а не предметною*. Іntenція істинної людської творчості не предмети, а інша людина, інший суб'єкт, який, у свою чергу, не тільки користується об'єктом, не тільки розпредмечує його, а й творить його і тим самим – себе, тобто процес розпредмечування повинний носити теж творчий характер і бути процесом розлюднення суб'єкта-творця і олюднення себе (тут і надалі термін «розлюднення» використовується у сенсі «вбирання в себе творця», людського, яке було закладено у творчому процесі в творіння). В результаті, як суб'єкт-творець, так і суб'єкт спів-творець виходять з колишніх меж свого буття, стають інаковими суб'єктами і подальша їхня взаємодія носить вже інший характер і т.д. У цьому випадку схема набуває нового вигляду:

Але в інших обставинах їхні ролі можуть мінятися, тобто суб'єкт-творець стає суб'єктом-користувачем і навпаки, що веде до більш складного характеру їхньої взаємодії, в результаті якої відбувається як би подвійна творчість суб'єктом себе, як в процесі свого творчого акту творення, так і в процесі творчого акту розпредмечування і розлюднення Іншого. Остаточно схема творчості приймає наступний вигляд:

Безумовно, як і будь-яка схема, вона огрублює дійсне різноманіття творчого процесу, який, з одного боку, виходить з даного, єдиного, унікального «Я» особистості, а, з іншого боку, опосередкований безліччю творчих актів взаємозв'язку з іншими суб'єктами, в процесі розлюднення яких і міг тільки відбутися даний унікальний суб'єкт-творець. Ціль даної схеми і цього дослідження творчості не в тому, щоб розкрити *все* різноманіття взаємозв'язків в творчому процесі, та й навряд чи це необхідно і можливо, а в тому, щоб показати, що *істинна творчість полягає в спів-творчості* (на процес переходу від само-творчості до спів-творчості, характерної для духовної людини, звертає увагу О.К. Чаплигін у своїй праці «Творчий потенціал людини» в підрозділі «Духовність і творчість» [13, с. 76], але на жаль, недостатньо його аналізує).

Бачення в творчості спів-творчості призводить до думки про принципово інший підхід до творчості, розгляді її не як суб'єкт-об'єктного, не як суб'єкт-об'єкт-суб'єктного і навіть не як суб'єкт-суб'єктного відношення в процесі творчої діяльності в сфері «Я-Ти (Інший)», «Я-Ми (спільноти і суспільство)», «Я-Воно (людство)», тобто творенні людських, суспільних стосунків, взаємозв'язків людей, а як *відносини суб'єктивностей*, пов'язаних з об'єктом реалізацією своєї сутності, свого «Я», як процес творення особистістю особистості. Бо як процес опредмечування-розпредмечування, так і процес *олюднення-розлюднення* носить суто індивідуальний, унікальний характер для кожної особистості, будь-який творчий акт завжди має *своє* лице, творчість завжди особистісна і її інтенціональність залежить від ціннісної інтенції свідомості особистості, від її творчого ставлення до світу і себе.

Творчий характер особистості виражається не тільки в творчій діяльності, але і в творчому ставленні (на необхідність врахування творчого (креативного) ставлення в аналізі творчості указує також Г.С. Батіщев [1]), специфіка якого полягає в максимальній відкритості та динамічності особистості по відношенню до світу, відході від будь-яких стереотипів і кліше, відсутності інерції в мисленні, невичерпному прагненні до перетворення світу і самої себе і в той же час аксіологічної жорсткості, тобто вірності своєї ціннісної інтенції, що дозволяє особистості протистояти зовні детермінованому тиску і зберегти своє «Я». Творче ставлення завжди особистісне, це завжди ставлення «Я» до «не-Я», *моє* світоставлення, світосприйняття, *моя* світооцінка, яка передбачає *моє* світовходження, процес співвідношення *мого* буття з іно-буттям і спів-буття їх. Для підсилення уваги на з'єднанні людини зі світом у процесі істинної творчості, їхньому спів-бутті М.А. Кузнецова у своєму дослідженні творчості «Творчість як атрибут людського буття» пропонує замість двох окремих слів «людина» і «світ», використовувати одне слово «людиносвіт» і дуже влучне, на її погляд, поняття, яке ввів В.Н. Сагатовський – «людиносвітні стосунки» [7]. При цьому, хоча творче ставлення завжди передує творчій діяльності, але не обов'язково переходить в неї, воно стосується не окремих сфер діяльності, а *пронизує все буття особистості*, перетворює її життя на життєтворчість. (Аналіз творчості як життєтворчості і акцент на тому, що для духовної людини творчість *завжди* є життєтворчістю зроблений в роботах М.А. Кузнецової,

Л.В. Сохань, І.В. Степаненко [4; 7; 9]). Аналізуючи життєтворчість у її співвідношенні з духовністю, І.В. Степаненко відмічає, що «життєтворчість як процес знаходження та реалізації смислу, мети та ієрархії цілей життя є, по суті, процесом його одухотворення» [9, с. 224].

Слід зазначити, що творчість, будучи іманентною кожній людині в можливості, може і не перейти в дійсність, в творче ставлення і діяльність індивіда. Цей перехід залежить як від здібностей індивіда (суб'єктивний фактор), так і від характеру взаємозв'язку індивіда з іншими індивідами і суспільством в процесі його соціалізації і життя в соціумі (об'єктивні фактори). Ці фактори накладають відбиток на характер творчості, який обумовлений в своїй основі не ставленням суб'єкта до об'єкту, творця до предмету творчості, а ставленням суб'єктивності до іншої суб'єктивності, «Я» до «Ти». У свою чергу, дане відношення опосередковано способом взаємозв'язку «Я» з «Ми» (суспільством), характером буття особистості. Серед величезного розмаїття способів взаємозв'язку «Я» з «Ми» можна виділити три найпоширеніші форми: 1) розчинення «Я» в «Ми» (прекрасно показано в романах Є. Замятіна «Ми» і Дж. Оруелла «1984»); 2) ствердження «Я» всупереч «Ми»; 3) ствердження «Я» у взаємодії з «Ми».

Розчинення «Я» в «Ми» є зреченням від самодетерміації і свободи. Буття такого індивіда стає без-суб'єктивним буттям. Людина перетворюється на «модус», «акциденцію», «гвинтик» соціальних інститутів, суспільства, держави, авторитарного порядку, колективу, стає іграшкою в руках надособового суб'єкта. Діяльність такого індивіда носить нормативний характер, це діяльність «акциденції», яка залежить від вимог «субстанції». Тобто, по суті, відбувається декреатизація його. Субстанціалістське (виключно зовні детерміноване) буття індивіда є антикреативне його існування.

Антиподом такому буттю є антисубстанціалістське, виключно *само-*детерміноване буття. Тут «Я» затверджує себе за допомогою відходу і протиставлення себе «Ти» (Іншому), «Ми» (суспільству), «Воно» (людству). Якщо першому типу буття чужий творчий початок, то тут він зводиться до абсолюту. Думка «Людина – творець самої себе», – проголошена в епоху Відродження Піко делла Мірандолю, стала лейтмотивом індивідуалістичного, егоїстичного і егоцентричного світогляду. Хоча прихильники цього типу світогляду є індивідуалістами, але характер їхнього індивідуалізму вельми неоднозначний і умовно таких людей можна розділити на два типи: закриті і відкриті індивідуалісти.

Творчість закритого індивідуаліста, яскравий зразок якого описаний М. Штірнером в його роботі «Єдиний і його надбання» [15], звернута усередину. При цьому вона втрачає свою вкоріненість в бутті, дезонтологізується, перетворюється на «чистий акт», на власність індивіда, узурпується їм. Це *своє-мірна, своє-центристська*, не залучена до Іншого творчість і творче ставлення.

На відміну від закритого індивідуаліста, для якого характерна задоволеність своєю самозамкнутістю і захват своєю винятковістю, відкритий

індивідуаліст – це бентежна натура. Він відкритий світу, який є для нього не чужим, а іно-буттям його «Я», щиро хоче віддати себе (свою творчість, знання, уміння, доброту і любов), *інакше він просто не може жити*, але суспільство закриває перед ним двері. Суспільству така людина не потрібна, суспільству потрібен стадний, масовий, сіренький і безликий чоловічок, яким *легко маніпулювати* на благо владоможців. Духовна людина стукає в «двері» суспільства, але вони часто закриті для неї.

Творчість відкритого індивідуаліста діалогічна, вона є творчість-пошук, творчість-надія на отримання свого адресата, хоча і не реального зараз, але можливого в майбутньому, це творчість можливого діалогу-зустрічі (характер діалогу-зустрічі, діалогічного спілкування глибоко і всебічно розкритий в роботах М.М. Бахтіна «Естетика словесної творчості» [1], М. Бубера «Я і Ти» [2], В.І. Стрелкова «Духовність і творчість» [10]).

Зняттям абсолютизації розглянутих вище форм творчості є не злиття і не протиставлення «Я» і «Ми», а їхній взаємозв'язок, що зберігає і стверджує «Я» в Ми». Це ствердження засновано не на *своє-центризмі*, абсолютизації само-детермінації, *своє-цінності*, *своє-творчості*, а на визнанні особистістю *двоєко-детермінованості* її «Я», переході від *своє-домінантності* до *друго-домінантності* (тут я спираюсь на вчення О.О. Ухтомського про доміную [12]), усвідомленні цінності Іншого, творчого «Я» Іншого, прийняття його в себе. Такий тип творчого затвердження «Я» є характерним для істинної Людини, яка є духовною особистістю (бо, на мій погляд, людина є не біологічна, не соціальна і не біосоціальна, а *біо-соціо-духовна* істота). Такий особистості властива відкритість світу і, як наслідок цього, креативне ставлення, що пронизує *все* її буття. Креативне ставлення духовної особистості виражається в постійному її прагненні до творчої діяльності та самодіяльності завжди і скрізь, у всіх (навіть на перший погляд вельми нетворчих, наприклад, побут) сферах життя. При цьому *друго-домінантність*, інтенція на «Ти», бачення в «Ти» цінності («завжди цілі і ніколи засобу», висловлюючись кантівськими словами), що є характерною для духовної особистості, проявляється в постійному її прагненні до творчої діяльності на *благо Іншого*.

Друго-домінантність духовної особистості, творча діяльність «Я-для-Ти» не тільки не виключає її прагнення до творчої діяльності на благо інших сфер «не-Я»: суспільства, природи, людства, а й знаходить ще більш інтенсивний характер, будучи як би подвоєним прагненням від «Я» і від «Ти», який стає іно-буттям «Я». (Тут і раніше поняття «не-Я» використовується для акцентування думки про те, що для духовної особистості навколишній світ і *всі* істоти в ньому є не чужими, чуждими і байдужими по відношенню до її буття, а її іно-буттям, іно-буттям її «Я», тобто тут має місце «входження» «не-Я» в «Я», яке призводить до відчуття своєї спорідненості, с-род-ності зі світом). При цьому творча діяльність духовної особистості на благо різних сфер «не-Я» буде тим плідніше, чим вище потенціал, можливості і здібності «Я». Тому прагнення максимально реалізувати себе на благо різних сфер «не-Я» веде до постійного

прагнення духовної особистості до самотворчості, самотворення, самоудосконалення.

Таким чином, характер творчості, ступінь реалізації свого «Я», духу особистості залежить від вибору способу самоствердження. Особистість завжди сама вибирає свій спосіб життєдіяльності, її діяльність самодетермінована, вільна, дух її має творчу інтенцію. Це не значить, що знімається повністю питання про зовнішню детермінацію, вона присутня, але особистість *сама* обирає свою зовнішню детермінацію. Індивід же, детермінований виключно ззовні, перетворюється, по суті, на раба зовнішньої необхідності, він позбавляється можливості, а потім і здібності до самостійного вибору, а отже «відвикає» бути вільним («розучується» бути вільним). Тим самим індивід втрачає і здібність до творчої діяльності та самодіяльності, бо творчість неможлива без свободи.

При цьому істинною свободою є не «свобода від», як це представляється на рівні буденної свідомості, «в народі» і часто в політиці (саме такий тип свободи використовується революціонерами всіх епох і держав: *свобода від* експлуатації, насилля, несправедливості і т.д.), а позитивна свобода, «свобода для» (аналогічну точку зору висловлюють О.Г. Берзін, В.Є. Давидович, О.Ф. Плахотний), *свобода для* людей, *для* їхнього щастя, *для* творчості «Я» у всіх сферах «не-Я», *для безмежного* вдосконалення всього роду людського, всіх умов його буття. Істинна свобода – це творіння і творчість особистостей, мета якого з'єднання, взаємозв'язок індивідів як повноправних суб'єктів, як особистостей.

Вищим проявом свободи, вищим проявом людського взаємозв'язку є любов. Любов до конкретного індивіда, людей, людства стає внутрішньою спонукальною силою, що перетворює творчу благу діяльність, до якої прагне духовна особистість, на життєво необхідну потребу. Необхідність в любові йде в підсвідомість, вона ніби невидимо керує особистістю, на перше місце виступає внутрішня потреба, жага до творчого, створювального і тому істинно вільного самоздійснення на благо «Ти», людей, людства. Це і є вищий прояв творчої інтенції духовності особистості, який засновується на любові до особистості і людства, це і є істинна свобода її духу. «Любов, – вважає В.І. Шинкарук, – є глибинною основою духовності, а відтак, і всього духовного життя людини» [14, с. 36].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Однак реалістичний погляд на сучасне як західне, так і українське суспільство показує, що зроблений вище аналіз «працює» більше на рівні ідеалу (або передвибірної компанії), а не реальності. В реальності духовна особистість часто розглядається людьми і суспільством як істота «не від світу *цього*» (але вона і *не від світу цього!*), тобто як чуже, «чужо-рідне тіло». А за законом самозбереження чужорідні тіла відторгаються середовищем. Так і в суспільстві. Суспільство для збереження *свого* типу цивілізації зацікавлене в тому, щоб кожна людина грала в ньому строго визначену, чітко регламентовану в даний історичний період соціальну роль, була «гвинтиком-ланкою» суспільного

механізму. Тому воно часто відкрито вороже ставиться до геніїв і істинно духовних, творчих, неординарних особистостей, іноді *просто не будучи здатним їх зрозуміти*. Здавалося б відкритий індивідуалізм для духовної творчої особистості і генія в більшості випадків просто неминучий.

Здавалося б... бо суспільство, хоча і складається з людей, але не вичерпує собою міжлюдські відносини, адже кожна людина не тільки член суспільства, але і стислий Космос – мікрокосм, богоподібна істота. І друга іпостась людини незрівнянно важливіша і глибша за першу. Суспільство в своїх інтересах, звичайно, часто намагається все зробити, щоб людина *забула* про свою духовну, божественну, космічну іпостась. Але в тому і полягає духовність особистості, що вона *згадує* про це (чудовий аналіз ролі пам'яті і забуття в культурі людства зроблений Л.В. Стародубцевою [8]), пробуджує в собі Бога, *відчуває свій органічний зв'язок із Всесвітом і* кожною істотою в ньому. Духовна людина, будучи відкритою світу, Богу, Космосу, споглядаючи світ, «вбирає» в себе його гармонію і Вищу Красу, що явлена особливо яскраво на Землі у природі і її різноманітних явищах, в маленьких дітях. І ввібравши цю гармонію, Світло і Радість буття, духовна людина наповнюється Вищою Красою і любов'ю до всього суцього і, втілюючи це в своє світопочуття і творчість, несе їх у світ, людям, кожній істоті, яка зустрічається на її життєвому шляху.

Духовна людина не тільки освітлює світлом своєї душі світ, але і *творить Дім буття*. Дім – це там, де тебе люблять, де тепло і затишно твоєї душі. Сучасне західне суспільство стало «суспільством бездомів'я», в якому душі людської холодно і незатишно. Зігріти своїм серцем цей холод соціального безособового-і-байдужого-до-тебе-буття, висвітлити своїм духом сутінки сучасного людства, творити Дім буття навкруги себе – така велика, хоча і дуже важка місія духовної особистості. Але інакше духовна людина *жити не може*.

Примітним, на мій погляд, є той факт, що відомий соціолог і футуролог Е. Тоффлер своє глибоке дослідження сучасного суспільства «Третя хвиля» закінчує словами: «Як покоління перших революціонерів нам дісталася *доля творити* (курсив мій – Н.Ш.)» [11, с. 697].

ЛІТЕРАТУРА

1. Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества / Г. С. Батищев. — СПб. : РХГИ, 1997. — 464 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1979. — 423 с.
3. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер. — М. : Высшая школа, 1993. — 175 с.
4. Жизнь как творчество: Социально-психологический анализ / [под ред. Л. В. Сохань]. — К. : Наукова думка, 1985. — 302 с.
5. Киященко Н. И. Эстетическое воспитание и научно-технический прогресс / Н. И. Киященко. — М. : Знание, 1981. — 64 с.
6. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. — М. : Мысль. — 252 с.

7. Кузнецова М. А. Творчество как атрибут человеческого бытия / М. А. Кузнецова. — М. : ООО «Глобус», 2009. — 192 с.
8. Стародубцева Л. В. Мнемозина и Лета. Память и забвение в истории культур / Л. В. Стародубцева. — Харьков : ХГАК, 2003. — 696 с.
9. Степаненко І. В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття / І. В. Степаненко. — Харків : ОВС, 2002. — 256 с.
10. Стрелков В. И. Духовность и творчество / В. И. Стрелков // Человек как философская проблема: Восток и Запад. — М. : Прогресс, 1991. — С. 197–209.
11. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер; [пер. с англ.]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2002.— 776 с. — (Philosophy).
12. Ухтомский А. А. Собр. соч.— Т.1. Учение о доминанте / А. А. Ухтомский. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1950. — 329 с.
13. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації. (Соціально-філософський аналіз) / О. К. Чаплигін. — Харків : Основа, 1999. — 277 с.
14. Шинкарук В. І. Поняття культури. Філософські аспекти / В. І. Шинкарук // Феномен української культури: Методологічні засади осмислення. — К. : Фенікс, 1996. — С. 8—61.
15. Штирнер М. Единственный и его достояние / М. Штирнер. — СПб. : Б\и, 1910. — 275 с.